

Dokumentacija o industrijskoj i tehničkoj baštini

Stjepan Zlatić, stjepan.zlatic@gmail.com

Gradska i sveučilišna knjižnica Osijek

Maja Krtalić, mkrtalic@ffos.hr

Odsjek za informacijske znanosti, Filozofski fakultet, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Libellarium, X, 1 (2017): 77 – 92

UDK: [67:62]:002

DOI: <http://dx.doi.org/10.15291/libellarium.v10i1.300>

Stručni rad

Sažetak

Tehnička i industrijska baština iznimno su važan dio kulturne baštine u svijetu i Hrvatskoj. Njihovo čuvanje i zaštita predstavlja izazov na mnogim razinama. Važan je segment u očuvanju tehničke i industrijske baštine i njezina dokumentacija koja je često odvojena od predmeta svoje provenijencije. Dokumentacija u kontekstu industrijske baštine predstavlja sve pisane, tiskane i elektroničke dokumente vezane uz određenu industriju te svu dokumentaciju nastalu kao dio proizvodnog procesa. Tehnička dokumentacija predstavlja svu dokumentaciju koja na neki način opisuje tehnički predmet ili je vezana uz njega. Dugotrajno čuvanje, zaštita i dostupnost dokumentacije o industrijskoj i tehničkoj baštini procesi su pred kojima stoje brojni izazovi. Svrha je ovoga rada¹ skrenuti pozornost na problematiku zaštite dokumentacije o industrijskoj i tehničkoj baštini te dati uvid u izazove istraživanja te problematike u Hrvatskoj.

KLJUČNE RIJEČI: kulturna baština, industrijska baština, tehnička baština, zaštita, dokumentacija

Uvod

Tehnička i industrijska kulturna baština neizostavni su dio kulturne baštine u svijetu, naročito kada govorimo o razdoblju od sredine 18. stoljeća pa do danas, otkada je industrijska revolucija u potpunosti promijenila svijet oko nas. Industrija, proizvodnja, tehnička proizvodnja i tehnološki procesi mijenjali su se kroz povijest, a mijenjaju se još i danas, te je njihova važnost u svakodnevnom životu prepoznata u cijelom svijetu. S obzirom na brzi razvoj tehnologije i industrije

1 Rad je nastao na temelju diplomskog rada Stjepana Zlatića obranjenog 4.11.2016. na Jednopedmetnom diplomskom studiju informatologije Filozofskog fakulteta u Osijeku pod mentorstvom doc. dr. dc. Maje Krtalić.

vrlo je važno prepoznati izume, tehnologiju i predmete vezane uz ta područja te ih sačuvati za buduće generacije.

U kontekstu industrijske i tehničke baštine dokumentacija predstavlja vrijednost kao potpora pojedinim predmetima, dokaz o radu i procesima te neiscrpan izvor za potencijalna istraživanja o konkretnim objektima. Unatoč nedoumicama koje se javljaju pri prvom dubljem promišljanju te problematike, posebno kada se ta vrsta baštine pokušava sagledati u odnosu na društvene, političke, kulturne, ekonomske i ine okvire unutar kojih je nastala i unutar kojih ju je potrebno očuvati, o industrijskoj i tehničkoj baštini ipak se dosta govorilo i pisalo, osobito zadnjih godina.

U 2015. godini, Godini europske industrijske i tehničke baštine, aktivnosti stručne zajednice različitih profila bile su usmjerene osvješćivanju javnosti o važnosti očuvanja industrijske i tehničke baštine. Tome je prethodilo nekoliko aktivnosti. ICOMOS u tzv. Dublinskim principima (2011) navodi kako je industrijska baština, a možemo reći da se to da primijeniti i na tehničku, vrlo ranjiva te će propasti najčešće zbog nedostatka svijesti o potrebi njezine zaštite i gubitka dokumentacije o njoj, ali i zbog promjenjivosti ekonomskih trendova, pitanja povezanih sa zaštitom okoliša te naposljetku same njezine veličine i složenosti. U izvještaju Vijeća Europe iz 2013. daju se preporuke o očuvanju europske industrijske baštine namijenjene onima koji donose odluke na nacionalnoj razini (Dervoz 2013, 1), a 2014. godine donesena je Europska strategija za promociju industrijske baštine (European Strategy for Promotion of Industrial Heritage, 2014). Navedena strategija daje preporuke u području suradnje svih relevantnih aktera vezanih uz industrijsku baštinu, u području zaštite i upotrebe industrijske baštine te osobito u području promicanja pozitivne slike industrijske baštine u društvu.

Industrijska i tehnička baština prepoznate su u cijelom svijetu. Više je lokaliteta i vrijednosti tehničke i industrijske baštine prepoznao UNESCO, a u Europi postoji više organizacija koje se u određenoj mjeri bave industrijskom i tehničkom baštinom. Primjerice E-FAITH (<http://www.e-faith.org/>), akronim za European Federation of Associations of Industrial and Technical Heritage, objedinjuje više europskih institucija s ciljem zajedničkog razvoja, suradnje i rada na projektima iz područja industrijske i tehničke baštine, a projekt Shift-X (<http://www.shiftx.eu/about-shift-x-project>) imao je za cilj iskorištavanje kulturne baštine kao resursa za ekonomsku i socijalnu tranziciju nekadašnjih industrijskih područja središnje Europe kroz njihovu valorizaciju.

Uzimajući sve navedeno u obzir, cilj je ovoga rada dati kratak pregled problematike očuvanja i dostupnosti dokumentacije o industrijskoj i tehničkoj baštini, prije svega kroz terminološko i konceptualno definiranje problematike te kroz osvrt na izazove istraživanja dokumentacije o tehničkoj i industrijskoj baštini u Hrvatskoj.

Industrijska i tehnička baština kao dio kulturne baštine – termini i okviri

Kako bi se mogao postaviti okvir za proučavanje baštine iz tog područja, važno je prije svega definirati samo područje industrije i tehnologije, odnosno tehnike. Prema definiciji rječnika Merriam-Webster industrija predstavlja „proces proizvodnje dobara korištenjem mehanizacija i tvornica“, grupu poslovnih subjekata koji svojim radom proizvode određenu robu ili usluge. Tehnologija prema Oxfordovu rječniku predstavlja „primjenu znanstvenih saznanja u praktične svrhe, naročito u industriji“. Prema Hrvatskoj enciklopediji pod pojmom tehnika smatra se „ukupnost iskustveno ili znanstveno utemeljenih vještina, umijeća i postupaka, s potrebnim priborom, pomagalicama i strojevima, koji služe za zadovoljavanje ljudskih potreba u stvarnome životu“. Te definicije, iako nisu u potpunosti iscrpne, mogu poslužiti kao dobra osnova za daljnje razmišljanje i proučavanje baštine, dajući okvir za ono što ona može obuhvaćati. Industrijska baština predmet je proučavanja kroz više disciplina i različitih područja. UNESCO industrijsku baštinu ne prepoznaje cjelovito, nego samo kroz važnost industrijske revolucije i industrijsku arheologiju kao primarno područje proučavanja i zaštite. Jedna od sveobuhvatnijih definicija industrijske baštine svakako je ona iz tzv. Dublinskih principa, preuzeta i u Europskoj strategiji za promociju industrijske baštine (2014), a prema kojoj se industrijska baština sastoji od „... mjesta, struktura, kompleksa, područja, krajobraza i s njima povezanih strojeva, predmeta i dokumenata koji pružaju dokaze o prošlim i važećim industrijskim procesima proizvodnje, upotrebi sirovina i njihovoj pretvorbi u proizvode te vezanim energetske i transportnim sustavima“ (ICOMOS, 2011, 2). Prema istoj definiciji ta vrsta baštine nadalje uključuje materijalni vid, i pokretni i nepokretni, ali i nematerijalni poput tehničkih znanja, organizacije rada te cjelovitog i složenog konteksta proizašlog iz društvenog i kulturnog okvira toga nasljeđa.

U svrhu lakšeg snalaženja u samim pojmovima i definicijama industrijsku baštinu mogli bismo opisati kao dio kulturne baštine vezane uz različite industrije, od prometne (željeznički, cestovni, zračni, riječni, pomorski, kanalski i drugi promet), proizvodne industrije (manufakture, tvornice roba, rudnici), poljoprivredne i šumarske industrije, prerađivačke industrije, industrije znanja i tehnologija (robotika, računalstvo, i slično), vojne industrije itd. sa svim materijalnim elementima koji predstavljaju tu industriju kao što su građevine, strojevi, sirovine, proizvodi, popratna dokumentacija, ali također i svim nematerijalnim elementima poput ljudi i njihovih iskustava, intelektualnog vlasništva i načina na koji je industrija utjecala na svakodnevni život u široj ili daljoj okolini.

Tehnička baština, unatoč izostanku kvalitetnije definicije, ukratko se može opisati kao baština vezana uz svu tehnologiju koja izravno ili neizravno služi čovjeku u različite svrhe. Tehnika ili tehnologija ne moraju nužno biti vezane uz industrijsku proizvodnju i procese te ih se do jedne mjere može promatrati zasebno. No upravo zbog povezanosti tehnologije i industrije teško je razgraničiti ta dva područja bez isprepletanja – primjerice tehnološki proizvod i oruđe kao što je separator za kamen u kamenolomu nije moguće odvojiti od industrije kamena

iako je izravno gledano zasebni element koji bi pripadao tehničkoj baštini. Bilo koji kućanski uređaj poput mikrovalne pećnice ili televizijskog prijemnika koji koriste specifična tehnološka rješenja ne koriste se nužno u industrijske svrhe, no neupitno su proizvod industrijskih procesa. Sličnih primjera ima mnogo.

Svrha navođenja svih tih definicija prije svega je ukazati na terminološku i sadržajnu složenost koja utječe na pristup istraživanju očuvanja i prezentacije industrijske i tehničke baštine i njezine dokumentacije, pogotovo ako istraživanje teži biti interdisciplinarno i kompleksno.

Industrijska i tehnička baština u Hrvatskoj

Iako se u Hrvatskoj o industrijskoj baštini, njezinoj identifikaciji i valorizaciji počelo raspravljati još 80-ih godina 20. stoljeća (Bunijevac 2007, 34), trenutno u Hrvatskoj ne postoji jasan legislativni i institucionalni okvir vezan uz čuvanje i zaštitu industrijske i tehničke baštine. U Strategiji zaštite, očuvanja i održivog gospodarskog korištenja kulturne baštine Republike Hrvatske za razdoblje 2011.-2015. (2011, 3) industrijska i tehnička baština ne spominju se kao zasebni elementi, već su u određenom dijelu uvršteni u područja kulturne baštine definirana Strategijom, od nepokretne (graditeljska baština), pokretne (muzejska i knjižnična baština, arhivsko gradivo), pa čak i nematerijalne.

No postoje mnogi projekti u sklopu zaštite kulturne baštine koji se tom tematikom bave u većoj mjeri. Primjerice nastojanja da se očuva i predstavi industrijska baština zagrebačkih željezničkih kompleksa ili pak riječka industrijska baština (Usp. Smokvina 2003, Bunijevac 2007, Arčabić 2007, Šepić 2007). Udruga Pro Torpedo (<http://protorpedo-rijeka.hr/>), bazirana u Rijeci s ciljem očuvanja riječke industrijske i tehničke baštine, redovito organizira međunarodne konferencije s različitim tematskim sadržajima iz područja industrijske i tehničke baštine. Na razini Hrvatske samo u 2015. godini provedeno je nekoliko izložbi u sklopu Dana europske baštine (2015, 7, 16, 53), primjerice Izložba o industrijskoj baštini Hrvatske: baština kao gospodarsko-razvojni resurs, prezentacija Tehničkog muzeja pod nazivom Prezentacija parnih strojeva: Punom parom! te predavanje Industrijska baština Osječko-baranjske županije u organizaciji Konzervatorskog odjela u Osijeku. Pod patronatom organizacije E-FAITH pokušava se provesti i projekt "INDUSTRIANA", nezavisna zajednica muzeja i drugih ustanova koje su zadužene za čuvanje i zaštitu industrijskih i tehničkih artefakata, no projekt zasad još nije zaživio (Industrial Heritage 2015).

Svakako treba spomenuti i fenomen participativne kulture koji je vidljiv i u ovom dijelu baštine. Naime participativna (baštinska) kultura podrazumijeva okupljanje korisnika različitih profila oko baštinskih zbirki i sudjelovanje u njihovu očuvanju, interpretaciji i prezentaciji (Roued-Cunliffe i Copeland 2017, Giaccardi 2012). Dobar primjer za to je Facebook-grupa Zagrebačka industrijska baština, istraživački projekt Muzeja grada Zagreba koji preko Facebooka od 2010. godine okuplja različite ljude u svrhu informiranja, dokumentiranja, prezentiranja te

poticanja dijaloga i svijesti o industrijskoj baštini grada Zagreba i problemima vezanima uz nju. Isto tako, utjecaj tehnologije na svakodnevni život i potreba za konzumacijom baštine online rezultira projektima poput Riječka industrijska baština online s ciljem popisivanja lokacija i informacija o njima te stvaranja interaktivnih online mapa i popisa s podacima o industrijskim lokacijama u Rijeci. Postoje i brojne druge udruge i društva koja se bave pojedinim vrstama industrijske i tehničke baštine poput Društva prijatelja željeznice Štacion iz Rijeke (<http://www.stacion.hr/>), koje u svom radu aktivno proučava željezničku povijest Rijeke i okolice, ili Oldtimer klub Zagreb (<http://www.oldtimer-klub-zagreb.hr/index.asp?hr>), koji kroz svoj rad okuplja ljubitelje starih vozila u svrhu nasljeđa.

Uvažavajući sve navedene aktivnosti, ali pokušavajući problematiku sagledati sustavnije, može se zaključiti kako je prepoznavanje industrijske baštine, valorizacija njezine vrijednosti, očuvanje izvornih baštinskih cjelina ili, u nuždi, samo njezinih najznačajnijih dijelova, i to uz zadržavanje prvotne namjene ili prihvaćanje novih sadržaja, područje koje se u Hrvatskoj prilično mukotrpno integrira u sukus stručnoga djelovanja.

Dokumentacija o industrijskoj i tehničkoj baštini

Dokumentacija u kontekstu baštine i njezine zaštite najbolje se može definirati kao „dokumenti, pisani dokazi korišteni kako bi se nešto dokazalo ili učinilo službenim“ (Merriam Webster Dictionary). Naziv dokumentacija najprikladniji je kada se govori o toj temi upravo zbog korištenja same riječi u muzejskoj struci (usp. Pravilnik o sadržaju i načinu vođenja muzejske dokumentacije o muzejskoj građi 1998), ali i općenito u opisivanju različitih dokumenata vezanih uz fizičke ili pravne osobe. U arhivskoj struci za dokumente koji se sakupljaju, obrađuju i čuvaju unutar arhiva ili drugih ustanova vezanih uz archive poput arhivskih spremišta ili pismohrana prije svega se koristi izraz arhivsko gradivo. Važno je znati da za potrebe ovog rada ta dva izraza u nekim slučajevima možemo smatrati sinonimima jer unatoč tome što su izrazi različiti, u kontekstu industrijske i tehničke baštine, svi dokumenti vezani uz tu baštinu koji se nalaze u različitim arhivima predstavljaju jedan dio dokumentacije o industrijskoj i tehničkoj baštini.

Unatoč tome što ne postoje točne definicije izraza „tehnička dokumentacija“ ili „industrijska dokumentacija“, može se reći da ti izrazi predstavljaju sva uputstva, upravljanje, dijelove ili sastav tehničkih ili industrijskih predmeta. U najužem smislu dokumentacijom možemo smatrati sve dokumente koji opisuju ili govore o nekom industrijskom ili tehničkom predmetu ili lokaciji. U kontekstu tehničkih predmeta možemo govoriti o uputstvima za korištenje, informacijama o sastavu, popratnim informacijama o cijeni, kvaliteti, proizvođaču, distributeru i slično. Kada govorimo o industrijskoj baštini, dokumentacija predstavlja sve dokumente o toj industriji, njezinu radu i proizvodima ili uslugama poput podataka o radu, djelatnicima, приходima rashodima i profitu, ugovore, podatke o intelektualnom vlasništvu, zemljovide i planove, upute za upravljanje po-

strojenjima, pravilnike, podatke o radnim obavezama i zabranama, godišnjake, interna glasila, korespondenciju među djelatnicima, tehničke crteže i fotografije. To je prije svega dokumentacija u najužem smislu, o kojoj možemo govoriti kao primarnoj, međutim mogu se spomenuti i drugi važni dokumenti koji se mogu smatrati dokumentacijom o industrijskoj i tehničkoj baštini, a nisu izravno vezani uz artefakte koje opisuju – sam rad industrije, njezini proizvodi ili usluge. To su knjige poput općih tehničkih priručnika i leksikona, serijska i omeđena tehnička literatura, državna, područna i lokalna izvješća o industrijskom i tehnološkom radu i napretku te osobni popisi, izvješća ili fotografije u privatnom vlasništvu.

Unatoč tome što takva dokumentacija u kontekstu industrijske i tehničke baštine nije znanstveno istražena na dovoljnoj razini, za potrebe ovog rada može ju se nazvati sekundarnom. Još jedan važan tip dokumentacije o industrijskoj i tehničkoj baštini u ovom kontekstu treba biti spomenut, a to su prije svega različiti popisi, analize i izvješća ustanova koje u sklopu svog djelokruga rade s industrijskom i tehničkom baštinom. Tom vidu dokumentacije pripadaju arhivski popisi i opisi gradiva, muzejski popisi i opisi predmeta, popratna dokumentacija muzeja i drugih ustanova koje istražuju ili čuvaju predmete vezane uz industrijsku ili tehničku baštinu. Takvu dokumentaciju možemo nazvati tercijarnom. Za potrebe definiranja dokumentacije i traženja konkretnog okvira u kojemu se ona nalazi mora se spomenuti da se tipovi dokumenata koji su ranije spomenuti mogu nalaziti u bilo kojem obliku – pisanom, tiskanom ili digitalnom te na bilo kojem mediju – knjige, dokumenti u bilo kojem formatu, digitalni mediji poput optičkih i magnetnih diskova ili u sklopu internih serverskih sustava ili na serverima kojima se može pristupiti putem interneta.

Dokumentacija o industrijskoj i tehničkoj baštini nastaje kao i sva druga dokumentacija pravnih ili privatnih subjekata, odnosno, arhivskim rječnikom, „zapisi ili dokumenti koji su nastali djelovanjem pravnih ili fizičkih osoba u obavljanju njihove djelatnosti“ (Zakon o arhivskom gradivu i arhivima 1997). Nakon nastanka dokumentacije ona se uglavnom čuva ovisno o potrebama.

Čuvari takve dokumentacije mogu se podijeliti u tri skupine. Prva su skupina subjekti, odnosno fizičke ili pravne osobe čijim je djelovanjem dokumentacija i nastala. Za bilo kakvo istraživanje ili procjenu stanja industrijske i tehničke baštine ta je skupina najnezahvalnija, prije svega zbog problema pristupa i privatnosti podataka, a također i zbog potencijalne neorganiziranosti samih dokumenata unutar ustanove. Unatoč tome što neki subjekti, poput javnih poduzeća i trgovačkih društava koja su nastala iz bivših javnih poduzeća, podliježu Zakonu o arhivima i arhivskom gradivu (Ibid), u nekim slučajevima nije moguće utvrditi količinu i stanje dokumentacije koju posjeduje neko poduzeće. U mnogim slučajevima, naročito kada je riječ o redundantnim dokumentima poput internih pravilnika ili uputstava koja se diseminiraju djelatnicima, čak ni sam broj dokumenata često nije poznat. Ako se takva dokumentacija nalazi u elektroničkom obliku, taj problem postaje još i veći zbog nemogućnosti osiguravanja ikakve kontrole nad brojem i kompletnim stanjem dokumentacije.

Druga su skupina specijalizirane ustanove javnog tipa poput arhiva ili muzeja, čije je poslanje čuvanje i zaštita gradiva odnosno predmeta od važnosti za kulturnu baštinu u svrhu edukacije, znanstvenog istraživanja te stručne i znanstvene obrade u svrhu trajnog čuvanja. Sama dokumentacija različitim putem može doći u različite ustanove. Tako sva javna poduzeća temeljem Zakona o arhivskom gradivu i arhivima imaju dužnost dostaviti popise dokumenata i zbirke te kasnije i samu dokumentaciju, ovisno o njezinu statusu prema zakonu. Muzeji i druge ustanove za koje javna ili privatna poduzeća nisu zakonski vezana svu potencijalnu dokumentaciju dobivaju kupnjom, darovanjem, nasljeđivanjem, zamjenom, terenskim radom i istraživanjem (Zakon o muzejima 2015). U Zakonu o muzejima također je dobro uređeno pitanje muzejske dokumentacije koja nastaje kao posljedica djelovanja muzejskih djelatnika na predmetima i objektima.

Kada se govori o takvim javnim ustanovama, najveći je izazov za čuvanje i zaštitu dokumentacije o industrijskoj i tehničkoj baštini čuvanje jedinstvene dokumentacije. Arhivi, osim u iznimnim slučajevima, ne čuvaju ono gradivo koje se može pronaći u drugim arhivima, već samo ono gradivo koje pripada njihovoj domeni. Isti problem pojavljuje se i u muzejima čije su zbirke predmeta u najvećoj mjeri jedinstvene. Iz tog razloga vrlo je važno da se u okviru tih institucija sastavi kvalitetna strategija čuvanja i zaštite dokumentacije o industrijskoj i tehničkoj baštini. U tu grupu mogu se još svrstati i knjižnice kojima primarni cilj nije čuvanje i zaštita dokumentacije, no u svojem fondu i zasebnim zbirkama često imaju različita omeđena i neomeđena djela vezana uz industrijsku baštinu. Zbog svog poslanja i činjenice da različite knjižnice prikupljaju istu građu pitanje uglavnom tercijarne dokumentacije u knjižnicama ne predstavlja velik problem za potrebe ovog rada.

Treća skupina možda je i najmanje poznata i istražena od svih skupina, i to iz prilično očitog razloga. U treću skupinu mogu se svrstati svi privatni subjekti i osobe koji iz vlastitih potreba, interesa ili drugih razloga skupljaju dokumentaciju o industrijskoj i tehničkoj baštini. U tu skupinu mogu se svrstati djelatnici u industriji koji dokumentaciju prikupljaju iz osobnih razloga, entuzijasti u određenim poljima industrijske i tehničke baštine, kolekcionari antikviteta i dokumenata te trgovine antikvitetima i zalagaonice.

Iz očitih razloga nemoguće je procijeniti točan broj pojedinih pravnih i privatnih osoba koje takvu dokumentaciju posjeduju, a još manje broj samih dokumenata u njihovu vlasništvu. Međutim bez obzira na to takve pravne i fizičke osobe predstavljaju vrijedan izvor dokumentacije, veza za nabavku dodatne dokumentacije te u sklopu strategije odnosno zakonskog ili institucionalnog okvira za zaštitu dokumentacije industrijske i tehničke provenijencije treba ih uzeti u obzir te uložiti trud u kontaktiranje, pomoć pri čuvanju, obradi i organizaciji dokumentacije kao kulturnog dobra.

Problemi i izazovi istraživanja dokumentacije o tehničkoj i industrijskoj baštini

Istraživanja o problematici dokumentacije o tehničkoj i industrijskoj baštini nije moguće provesti bez hvatanja u koštac s različitim problemima koji se očituju na različitim razinama. Kao što je već napomenuto, tehnička i industrijska baština u velikoj mjeri ne istražuju se cjelovito i sustavno te postoji prije svega individualni pristup problematici vezan uz određenu industriju, tehnološko područje ili lokaciju. Takav pristup, unatoč tome što je vrlo iscrpan i kvalitetno predstavlja određena kulturna dobra, za jedno šire istraživanje i pokušaj obuhvata svih ili većine baštinskih vrijednosti nije dostatan.

Izazovi koji se navode u ovom dijelu rada temelje se na pokušaju provedbe istraživanja u spomenutom diplomskom radu S. Zlatića (2016), koji je imao cilj istražiti stavove i konkretne aktivnosti u području očuvanja i pristupa dokumentaciji o tehničkoj i industrijskoj baštini u Hrvatskoj. Istraživanjem je bilo planirano obuhvatiti ispitanike iz tri grupe: a) ustanove koje se u najvećoj mjeri bave industrijskom i/ili tehničkom baštinom, kao naprimjer tehnički muzeji, industrijski kompleksi u ustrojstvu muzeja ili druge organizacije s ciljem očuvanja industrijske i tehničke baštine; b) ustanove općeg tipa koje sadrže dokumentaciju o tehničkoj i industrijskoj baštini te ustanove koje su izravno odgovorne za stvaranje strategija baštine i legislativni okvir očuvanja baštine te c) tvrtke i poslovne subjekte industrijskog tipa koji bi u većoj mjeri mogli čuvati dokumentaciju o vlastitom radu. Istraživanje se planiralo provesti metodom studija slučaja koristeći polustrukturirani intervju te analizu sadržaja (mrežne stanice te, ovisno o dozvoli, javno dostupnu, ali i internu dokumentaciju od značaja za temu ovoga rada). Dva glavna kriterija za odabir ustanova bili su relevantnost i dostupnost. Odabir relevantnih ustanova proveden je kroz analizu njihovih djelokruga rada na strateškoj, tehničkoj i operativnoj razini, a uvidom u njihove mrežne stranice te upitom prema osobama koje bi u sklopu ustanove mogle biti zadužene za bilo kakav rad vezan uz dokumentaciju iz područja tehničke ili industrijske baštine. Ispitanici i nakon ponovljenih molbi nisu željeli formalno sudjelovati u istraživanju. Razlozi tome kretali su se od nedovoljnog poznavanja područja koje se pokušava istražiti, nezainteresiranosti iz stručnih, osobnih, profitnih ili drugih razloga te tajnosti podataka. Dio podataka ispitanici su dali iznošenjem 'neslužbenog' stava o temi. Iako su tijekom istraživanja prikupljeni značajni rezultati, autori ovoga rada nisu uzorak mogli smatrati dovoljno reprezentativnim ni rezultate analizirati na metodološki prihvatljiv način. No pokušaj istraživanja u manjoj je mjeri ostvario ciljeve, ali je u većoj mjeri potvrdio hipotezu od koje je pošao. Uvid u problematiku, manjkavosti sustava i procesa zaštite nije dobiven u željenom omjeru, no u većoj mjeri potvrđeno je da u sadašnjem okviru dokumentacija o industrijskoj i tehničkoj baštini nije dovoljno eksponirana niti u većoj mjeri postoji razumijevanje za potrebe njezina čuvanja i osiguranja pristupa. Polazeći od pretpostavke da su prepreke na koje se naišlo tijekom istraživanja također svojevrsan rezultat, opisat će se izazovi istraživanja te problematike.

Tri su osnovna segmenta upravljanja dokumentacijom unutar kojih se tijekom istraživanja naišlo na probleme. To su identifikacija i opis, dugoročno čuvanje izvorne dokumentacije te prezentacija i pristup.

Identifikacija i opis

Jedan od prvih izazova s kojima se može susresti jest sam problem identificiranja industrijske i tehničke baštine kao i njezine popratne dokumentacije. Problem predstavlja i potencijalno popisivanje i uvid u samu količinu dokumentacije, odnosno mjesta fizičkog čuvanja dokumentacije. Pri tome ranije spomenute ustanove poput arhiva, knjižnica i muzeja čine okosnicu čuvanja i zaštite dokumentacije te su vrlo važan resurs za bilo kakva istraživanja. Dokumenti koji se čuvaju u takvim ustanovama uglavnom su u dobrom stanju te zbog poslanja tih ustanova uvid u dokumentaciju ne predstavlja velik problem. Dio dokumentacije čuvaju i sami industrijski kompleksi, odnosno tvrtke koje se bave industrijskom proizvodnjom. Problem te dokumentacije prije svega leži u privatnosti podataka, naročito kod privatnih subjekata. Tvrtke u bar djelomičnom državnom vlasništvu ili tvrtke proizašle iz državnih tvrtki obavezne su područnom arhivu ponuditi svoju dokumentaciju prema Zakonu o arhivima i arhivskom gradivu (*Ibid*), dok privatne tvrtke nemaju tu obavezu i sa svojom dokumentacijom mogu postupati kako žele. Unatoč tome što poslovni subjekti zadržavaju to pravo, gubitak potencijalno vrijednih dokumenata predstavlja veliku štetu. S obzirom na privatnost podataka dokumentaciji koju čuvaju poslovni subjekti često nije lako pristupiti. Poslovni subjekti kao primarni cilj, odnosno misiju, imaju proizvodnju i profit, što može utjecati na njihovu voljnost za sudjelovanje u istraživanjima tog tipa.

Treća kategorija, odnosno privatne i pravne osobe nevezane uz industriju ili tehnologiju, nisu manje bitna skupina, ali su često najteža skupina za istraživanje. Često je riječ o kolekcionarima ili privatnim osobama koje takvu dokumentaciju čuvaju iz sentimentalnih ili drugih razloga te nije lako saznati gdje bi se takve osobe mogle pronaći niti žele li uopće sudjelovati u bilo kakvim istraživanjima vezanima uz temu.

Opis dokumentacije u informacijskim ustanovama zadan je okvirima poslovanja i standardima, međutim kod privatnih i pravnih osoba može bitno varirati. Pravne osobe, odnosno poslovni subjekti, svoju dokumentaciju organiziraju i opisuju s obzirom na vlastite potrebe, a opis je uglavnom vezan uz bitne elemente njihova poslovanja. Ono što je bitno kod opisa dokumentacije, bez obzira gdje se nalazila, jest zabilježiti podatke ne samo o sadržaju dokumentacije već i o kontekstu u kojem je nastala te kroz to čuvati poveznice između artefakata i njihove dokumentacije te njezinu autentičnost.

Dugoročno čuvanje izvorne dokumentacije

Dokumentacija, odnosno gradivo, jedan je od najosjetljivijih oblika baštine za dugoročno čuvanje, što se ogleda u čuvanju kako izvornika, odnosno medija, tako i samog sadržaja. Dokumentacija u papirnatom obliku podložna je mehaničkim, fizikalnim i kemijskim promjenama, a time i oštećenjima koja ju mogu nepovratno uništiti. Dokumentacija na papiru vjerojatno je najčešći oblik dokumentacije na kojoj možemo pronaći podatke vezane uz industrijsku i tehničku baštinu, naročito iz 20. stoljeća ili ranije. Papir kao medij, unatoč svojoj relativnoj trajnosti, predstavlja osjetljiv materijal podložan različitim vrstama oštećenja (od mehaničkih poput gužvanja, deranja i savijanja, fizikalnih i kemijskih poput tamnjenja zbog svjetlosti) te različitim uzročnicima oštećenja poput vlage, visoke temperature ili oštećenja uzrokovanih biološkim uzročnicima (poput plijesni i bakterija, kukaca i glodavaca) (IFLA-ina načela za skrb i rukovanje knjižničnom građom 2003). Zaštita papirnatih dokumentacija treba se stoga provoditi sustavno, kroz osiguravanje optimalnih uvjeta čuvanja i zaštite te po potrebi kroz uporabu konzervatorskih i restauratorskih zahvata na već oštećenoj dokumentaciji. Drugi najčešći oblik dokumentacije jest dokumentacija u elektroničkom obliku, izvornom ili naknadno digitaliziranom. Zaštita elektroničkih oblika ne zahtijeva ništa manje pozornosti, naročito zbog toga što uz sam medij, odnosno nositelj podataka, treba zaštititi i sadržaj. Različiti mediji na kojima se pohranjuju digitalni podaci optički su mediji poput DVD-ova, CD-ova i drugih rjeđe korištenih nositelja i magnetni mediji poput magnetnih traka, disketa, magnetnih diskova (HDD i SSD) te mnogih drugih. Kod digitalnih medija treba imati na umu da treba čuvati i sam nositelj kao i podatke u digitalnom obliku. Pri tome potencijalna mehanička, fizikalna i kemijska oštećenja predstavljaju jednaku opasnost kao i oštećenja koja se očituju među samim podacima (koruptirane datoteke, virusi, poveznice i drugo). Zaštita od problema sa samim podacima može se riješiti na više načina – replikacijom putem više različitih medija i formata, korištenjem stabilnih i univerzalno korištenih formata koji ne dopuštaju daljnje izmjene sadržaja te stvaranjem stabilnog softverskog okruženja (Brown, 2013). No bez obzira na oblik i manifestaciju same dokumentacije važno je osigurati kvalitetno okruženje za pohranu, osigurati sigurno rukovanje te imati osposobljen ljudski kadar koji se bavi čuvanjem i zaštitom dokumentacije.

Prezentacija i pristup

Čuvanje i zaštita dokumentacije o industrijskoj i tehničkoj baštini, jednako kao i bilo kakvo istraživanje o njoj, neophodno za sobom vuče i pitanje pristupa te prezentacije. U slučaju da javnost i zainteresirane strane nemaju pristup, upitno je treba li uopće štiti dokumentaciju. Idealan scenarij oko pristupa bio bi apsolutan pristup svim zainteresiranim stranama, što, naravno, u velikom broju slučajeva nije moguće. Prema nekadašnjoj paradigmi koja je uvelike uvjetovana tehničkim mogućnostima i resursima svaki zainteresirani istraživač trebao bi osobno u arhivu ili drugoj informacijskoj ustanovi tražiti informacije koje ga za-

nimaju. Pri tome bi nekakvu pomoć predstavljale općenite upute ili klasifikacija uz osoblje te ustanove. U današnje vrijeme digitalnog pristupa takav rad neće biti zanimljiv nikome osim najrevnijim istraživačima, te treba razmišljati kako doskočiti tom problemu. Idealan scenarij bio bi digitalizacija svih postojećih dokumenata sa slobodnim online pristupom. Takav je scenarij, naravno, vrlo zahtjevan u pogledu resursa, prije svega novca za samu digitalizaciju i održavanje servera za pohranu te djelatnika zaduženih za digitalizaciju, digitalnu obradu i osiguravanje pristupa. Međutim barem djelomična digitalizacija dokumentacije te objavljivanje općenitih popisa mogao bi biti dobar korak za rješavanje tog problema. Objavljivanje popisa dokumentacije u određenoj ustanovi koja ju čuva te digitalizacija i pristup na zahtjev omogućili bi korisniku dolazak do željenih informacija i u isto vrijeme oslobodili prostor djelatnicima za digitalizaciju i obradu tražene dokumentacije. Vrijedan resurs u tome slučaju mogli bi predstavljati i entuzijasti vezani uz određeno područje, koji bi u vlastitom vremenu mogli digitalizirati ili pružati pristup dokumentaciji određenim formalnim ili neformalnim (društvene mreže, specijalizirani forumi, e-pošta) kanalima. Korištenje te dokumentacije, osim potencijalnim interesnim skupinama, moglo bi se iskoristiti u mnoge svrhe. Industrijska i tehnička baština u ustrojstvu muzeja, muzejskih lokaliteta ili drugih poučno-zabavnih sadržaja može dodati značajnu vrijednost turizmu i edukaciji. Dokumentacija u tom kontekstu može služiti kao izvor informacija i podsjetnik u svrhu edukacije ili pomoć pri ostvarivanju autohtonosti pri pružanju usluga u turističkom sektoru.

Zaključak

Industrijska i tehnička baština sastavni su i neodvojivi dio kulturne baštine u Hrvatskoj i svijetu. Važnost tog dijela baštine očituje se ne samo u predmetima i objektima koji su sačuvani ili tek trebaju biti sačuvani već i u načinu na koji su industrija, industrijska proizvodnja i tehnologija promijenili prostor oko nas. Shvaćanje važnosti i premošćivanje svih problema oko zaštite industrijske i tehničke baštine još uvijek je jedan od najvećih izazova za stručnjake svih profesija vezanih uz zaštitu tog dijela baštine.

U radu je predstavljeno što industrijska i tehnička baština mogu značiti u cjelokupnom kontekstu kulturne baštine, s najvećim naglaskom na dokumentaciji. Problem dokumentacije jedan je od većih izazova u prvom redu zbog njezina upitnog općeg stanja, ali i zbog nedostatne povezanosti sa samim industrijskim i tehničkim artefaktima koje opisuje. Kako bi se premostili ti problemi, nije dovoljno samo istražiti stanje, legislativni i institucijski okvir nego je potrebno provesti istraživanje unutar više institucija zaduženih ili na bilo koji način vezanih uz konkretan problem.

Daljnje korake vezane uz zaštitu industrijske i tehničke baštine s dokumentacijom kao njezinim neodvojivim dijelom treba tražiti na svim razinama– od strateške, tehničke do operativne i u svim okvirima, legislativnim i institucionalnim,

i to po mogućnosti uz uključivanje što većeg broja stručnjaka različitih profila (usp. Hasenay i Krtalić 2008).

Važno je pitanje treba li pravno i institucijski odvojiti industrijsku i tehničku baštinu od ostalih vrsta baštine, odnosno treba li uopće mijenjati išta u dosadašnjoj podjeli. Ako cijeli sustav zaštite kulturne baštine funkcionira, promjene mogu biti minorne i bez velikih zahvata, no u situacijama poput ove, gdje nije u potpunosti razjašnjeno koja ustanova ima ingerenciju nad kojim vidom čuvanja i zaštite industrijske i tehničke baštine s pripadajućom dokumentacijom, potrebno je iz više kutova sagledati problematiku i tražiti konkretna rješenja.

Sam tehnički vid zaštite dokumentacije, kao i baštine općenito, možda je i najistraženiji te najsređeniji dio sustava zaštite. Dok je institucionalni i legislativni vid u velikoj mjeri nedorečen, rad konzervatorskih ureda i poznavanje stručnjaka iz područja zaštite, konzervacije i restauracije na relativno je visokoj razini te u tom području ne treba mnogo mijenjati, već samo usustaviti proces zaštite na državnoj razini. Stanje na operativnoj razini nije u potpunosti poznato, prije svega zbog slabog odaziva u sklopu istraživanja koje je trebalo odgovoriti na najvažnija pitanja vezana uz nju. Može se pretpostaviti da je ta razina u određenoj mjeri zadovoljavajuća iako se ne može očekivati da će optimalno funkcionirati bez kvalitetnijeg institucionalnog i legislativnog okvira.

Cjelovito rješenje tog pitanja vjerojatno neće biti moguće naći bez sustavne analize ili provedbe istraživanja o temi, no neki prijedlozi za prostor Republike Hrvatske mogu biti navedeni. Prije svega potrebno je donijeti strategiju ili manifest o zaštiti industrijske i tehničke baštine sa svojom dokumentacijom, gdje god se ona nalazila. Strategijom bi se unaprijed odredile dužnosti i stavio naglasak na najvažnije vidove zaštite industrijske i tehničke baštine te bi se time osigurao bar nekakav okvir za buduće postupanje.

Sljedeći korak bio bi popisivanje i utvrđivanje stanja industrijske i tehničke baštine s dokumentacijom te utvrđivanje konkretnih nadležnosti, a zatim dodjeljivanje nadležnosti ustanovama ili društvima koja bi trebala brinuti o toj baštini. Taj je korak važan zbog određivanja nadležnosti na tehničkoj i operativnoj razini te osiguravanja da sva industrijska i tehnička baština bude podijeljena na optimalan način.

Treći korak predstavljao bi organiziranje i izradu registra ili popisa koji bi objedinio svu dokumentaciju vrijednu čuvanja, bez obzira na mjesto gdje se ona nalazi. Taj je korak izrazito važan iz dva razloga. Prvi je to što se stvaranjem takva popisa ne bi uzdrmala postojeća institucionalna struktura zaštite baštine, a drugi je osiguravanje dostupnosti i pretraživosti informacija na webu za potencijalne korisnike, istraživače i druge zainteresirane pojedince.

Takav popis trebao bi sadržavati barem najvažnije elemente poput naziva dokumenta, njegove provenijencije te ustanove u kojoj se nalazi. Sve te informacije nužne su za potencijalne istraživače, naročito za one koji istražuju točno određenu tematiku ili područje. Posljednji korak trebao bi biti osiguravanje

stalne ili periodične kontrole stanja i djelovanja ustanova utvrđivanjem mogućih propusta ili manjkavosti samih radnih procesa u zaštiti baštine.

Time bi se mogao pratiti stalni napredak i vidjeti u kojim bi područjima i na kojim razinama trebalo napraviti više. Iako su se navedene preporuke pokazale u skladu s istraživanjem sustava zaštite pisane baštine u knjižnicama 2010 (Krtalić i Hasenay 2011), a uzimaju u obzir i preporuke Europske strategije za promociju industrijske baštine (2014), treba napomenuti da su to prije svega okvirni prijedlozi za poboljšanje stanja na svim razinama, koji za dublju implementaciju svakako trebaju potporu rezultata analize kompletnog stanja tehničke i industrijske baštine i njezine dokumentacije.

Literatura

- Arčabić, G. 2007. "Zagrebačka industrijska baština u registru kulturnih dobara republike hrvatske: pregled, stanje, potencijali." *Informatica museologica* 38, 1-2 : 22 – 29. <http://hrcak.srce.hr/file/198668> (pristupljeno 24.4.2017.)
- Brown, A. 2013. *Practical digital preservation: a how-to guide for organisations of any size*. London: Facet Publishing.
- Bunijevac, H. 2007. "Željeznička industrijska baština: resursi koji vape za identifikacijom i valorizacijom." *Informatica museologica* 38, 1 – 2 : 33 – 41. <http://hrcak.srce.hr/file/198670> (pristupljeno 28.10.2016.)
- Dani europske kulturne baštine. 2015. http://www.min-kulture.hr/user-docs/images/NAJNOVIJE%20NOVOSTI/Dani%20europske%20ba%C5%A1tine%202015%20bro%C5%A1ura11__.pdf (pristupljeno 28.10.2016.)
- Dervoz, Ismeta. 2013. *Industrial heritage in Europe*. http://www.e-faith.org/documents/2015/COE20130215_EN.pdf (pristupljeno 15.2.2017.)
- Documentation. U: Merriam Webster Dictionary. <http://www.merriam-webster.com/dictionary/documentation> (pristupljeno 28.10.2016.)
- European strategy for promotion of industrial heritage. 2014. http://www.central2013.eu/fileadmin/user_upload/Downloads/outputlib/SHIFT_X_European_Strategy_EN.pdf (pristupljeno 15.2.2017.)
- Giaccardi, E., ur. 2012. *Heritage and social media: Understanding heritage in a participatory culture*. Routledge.
- Global strategy studies: Industrial heritage analysis. <http://whc.unesco.org/archive/ind-study01.pdf> (pristupljeno 19.1.2017.)
- Godina europske industrijske i tehničke baštine. 2015. http://www.industrialheritage2015.eu/idea_industrial_heritage_year (pristupljeno 15.2.2017.)

- Hasenay, D. i M. Krtalić. 2008. "Terminološki i metodološki aspekti u proučavanju zaštite stare knjižnične građe." *Libellarium* 1 – 2 : 203 – 220.
- ICOMOS. 2011. Joint ICOMOS – TICCIH Principles for the conservation of industrial heritage sites, structures, areas and landscapes: «The Dublin Principles». http://www.icomos.org/Paris2011/GA2011_ICOMOS_TICCIH_joint_principles_EN_FR_final_20120110.pdf (pristupljeno 15.2.2017.)
- IFLA-ina načela za skrb i rukovanje knjižničnom građom. 2003. Sastavio i uredio Edward P. Adcock u suradnji s Marie-Theresom Varlamoff i Virginiom Kremp. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo.
- Industrial Heritage. 2015. <http://www.industrialheritage2015.eu/Industriana-industrial-heritage-shield> (pristupljeno 28.10.2016.)
- Industry. U: Merriam Webster Dictionary. <http://www.merriam-webster.com/dictionary/industry> (pristupljeno 22.1.2017.)
- Krtalić, M. i D. Hasenay. 2011. "Zaštita pisane baštine u knjižnicama – analiza stanja i moguće perspektive upravljanja zaštitom hrvatske pisane baštine." *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 54, 1/2 : 37 – 66.
- Pravilnik o sadržaju i načinu vođenja muzejske dokumentacije o muzejskoj građi. 1998. *Narodne novine* 142. <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/309509.html> (pristupljeno 28.10.2016.)
- Roued-Cunliffe, H. i A. Copeland, ur. 2017. *Participatory heritage*. London: Facet Publishing.
- Smokvina, M. 2003. "Industrijska baština Tvornice torpeda u Rijeci : u povodu 150. obljetnice riječke Tvornice torpeda i procesa muzealizacije torpedne lansirne rampe." *Informatica museologica* 33, 3 – 4: 81 – 82. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=207212 (pristupljeno 28.10.2016.)
- Strategija zaštite, očuvanja i održivog gospodarskog korištenja kulturne baštine Republike Hrvatske za razdoblje 2011. – 2015. 2011. http://www.min-kulture.hr/userdocsimages/bastina/STRATEGIJA_BASTINE_VRH.pdf (pristupljeno 28.10.2010.)
- Šepić, Lj. 2007. "Tehničko naslijeđe 19. i 20. stoljeća kao dio gradskog identiteta Zagreba." *Informatica museologica* 38, 1 – 2 : 30 – 32. <http://hrcak.srce.hr/file/198669> (pristupljeno 24.4.2017.)
- Technology. U: Oxford Living Dictionaries. <https://en.oxforddictionaries.com/definition/technology> (pristupljeno 22.1.2017.)
- Tehnika. U: Hrvatska enciklopedija. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=60655> (pristupljeno 22.1.2017.)

Zakon o arhivskom gradivu i arhivima. 1997 i 2000. Narodne novine 105 i 64. <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/312026.html> (pristupljeno 28.10.2016.)

Zakon o muzejima. 2015. Narodne novine 110. http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2015_10_110_2121.html (pristupljeno 28.10.2016.)

Zlatić, S. Zaštita dokumentacije o industrijskoj i tehničkoj baštini: diplomski rad. Osijek: Filozofski fakultet, 2016.

Abstract

Documentation on industrial and technical heritage

Technical and industrial heritage are very important parts of cultural heritage. Their preservation faces many challenges. One of them is certainly the safekeeping of documentation that is often disconnected from the specific industrial and technical artefacts. Documentation in the context of industrial heritage represents all written, printed and electronic documents related to the specific industry and all documentation created as a result of industrial processes. Technical documentation represents all documents that describe or are related to the specific technical object. Long-term preservation and accessibility of industrial and technical heritage documentation faces many challenges. The aim of this paper is to bring focus to preservation of industrial and technical heritage documentation and to give insight into the challenges of doing research of these issues in Croatia.

KEYWORDS: cultural heritage, industrial heritage, technical heritage, preservation, documentation